

شناسایی، تحلیل و اولویت‌بندی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی موردکاوی: حمام تاریخی محتشم کاشان

مارال محمدی‌زنجانی^۱ و بهناز امین‌زاده^۲
تاریخ وصول: ۱۳۹۶/۱/۲۴، تاریخ تایید: ۱۳۹۶/۴/۲

چکیده

بناها و فضاهای شهری تاریخی، پدیده‌ای است که بسیاری از کشورهای صاحب قدمت کمابیش با آن مواجهند. تحقق عینی عصر «جهانی شدن» و شتاب فزاینده تغییراتی که تمامی شئون زندگی آدمی را فراگرفته است، نه تنها از اهمیت این سرمایه‌های تاریخی و داشته‌های فرهنگی نکاسته، بلکه بحران هویت و سرگردانی جوامع امروزی، نگاه‌ها را بیش از پیش به میراث به یادگار مانده از نسل‌های گذشته دوخته است. حمام‌های ایرانی به‌عنوان یکی از فضاهای شهری پویا در کانون مرکز محلات قدیمی کشور، از جمله این آثار و بناها به‌شمار می‌آیند که در گذشته‌های نه چندان دور، کارکردهای متعدد و مختلفی در حوزه‌های بهداشتی، درمانی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و ... داشته‌اند. امروزه این حمام‌ها عمدتاً متروکه و بلااستفاده شده، و یا دست‌کم بخش عمده‌ای از نقش‌ها و جایگاه خود را از دست داده‌اند، در حالی که هنوز برای ایفای بخشی از کارکردهای آن‌ها جایگزینی وجود ندارد. علاوه بر این، نقش حمام‌های ایرانی در هویت‌بخشی و ایجاد احساس تعلق از یک‌سو، و پتانسیل‌های اقتصادی آن‌ها در توسعه گردشگری را نیز نمی‌توان از خاطر دور داشت. از این‌رو، تلاش برای باززنده‌سازی این بناها - به معنای فراهم‌آوردن اقتضایات زمان حال در عین حفظ ارزش‌ها و هویت بنا - ضروری می‌نماید.

بررسی پیشینه‌ی فعالیت‌های معطوف به باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ایرانی، گویای آن است که مجموعه‌ی عوامل و شاخصه‌هایی در موفقیت یا شکست آن‌ها مؤثر بوده‌اند. به‌نظر می‌رسد که فهم نادرست از مؤلفه‌های اثرگذار بر احیای بافت‌های تاریخی بخشی از ریشه‌های توفیق یا عدم توفیق این امر را تشکیل می‌دهد. در این بین پرداختن به چیستی این عوامل و وزن نسبی آن‌ها پرسشی است که در ارتباط با طرح‌ریزی و اجرای مداخلات مرتبط با احیای بناها و بافت‌های تاریخی فرسوده مطرح می‌باشد.

این مقاله در پی آنست که از رهگذر شناسایی، تحلیل و اولویت‌بندی عوامل کلیدی مؤثر بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی، گامی هر چند کوچک در راستای ضرورت‌های پیش‌گفته بردارد. این مهم در گام نخست از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، مشاهدات میدانی و انجام مصاحبه با صاحب‌نظران محقق شده است. پس از شناسایی عوامل مهم تأثیرگذار، لیست عوامل به‌منظور رتبه‌بندی با بهره‌گیری از ابزار پرسش‌نامه، به قضاوت خبرگان سپرده شده است. داده‌های به‌دست آمده، با استفاده از آزمون‌های آماری و به کمک نرم‌افزار SPSS، مورد تحلیل قرار گرفته و در نهایت، اهم شاخصه‌های مؤثر در خصوص امر باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ارایه گردیده است. شایان ذکر می‌باشد به‌منظور افزایش عینیت دستاوردهای پژوهش، کلیه فرآیندها و مراحل با عنایت و توجه به حمام تاریخی محتشم کاشان انجام شده است.

کلیدواژگان: حمام ایرانی، عوامل کلیدی، باززنده‌سازی، بناها و فضاهای شهری تاریخی، حمام محتشم کاشان

۱. کارشناس ارشد طراحی شهری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، (mrl.mohammadizanjani@gmail.com)

۲. دانشیار دانشکده شهرسازی پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران (bgohar@ut.ac.ir)

مقدمه

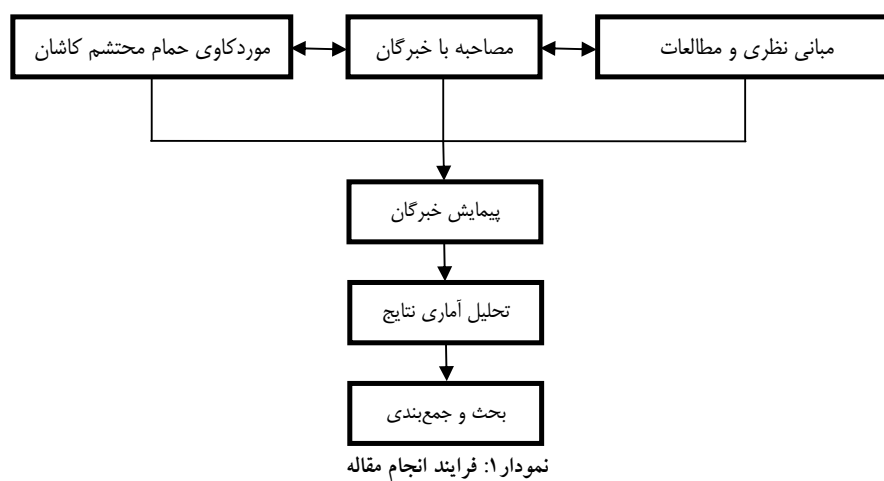
ایران پس از اسلام به‌لحاظ سیاسی، دوره‌های متوالی از ضعف قدرت‌های مرکزی و به‌تبع آن شکل‌گیری قدرت‌های محلی و استقرار حکومت‌های مرکزی مقتدر و فراگیر را به‌خود دیده است. این جابه‌جایی ساختار سیاسی و اجتماعی، تأثیرات خود را بر ساختار و سازمان‌دهی شهرها و سکونت‌گاه‌های شهری به‌دنبال داشته و از این رهگذر بناها و بافت‌های شهری، متأثر از ویژگی‌های دوران خود، براساس رویکرد مردم-محوری یا دیوان-محوری شکل می‌گرفته‌اند. پیشینه‌ی عمده‌ی بافت‌های شهری تاریخی به‌جامانده در ایران (از جمله محله و حمام محتشم کاشان به عنوان حوزه‌ی مورد مطالعه) به دوره‌ی قاجاریه بازمی‌گردد که با محوریت نهادها و نیروهای اجتماعی غیرحکومتی بنا شده‌اند. نظم و ساختار حاکم بر این بافت‌ها و بناهای تاریخی، در دوران پهلوی اول و دوم، بر اثر برنامه‌ها و اقدامات عموماً اجباری و مبتنی بر تقلید صرف، دچار گسست شد که این روند به اشکال مختلف تا زمان حال ادامه دارد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت «این گسست که از قلمرو فرهنگ و اندیشه و شیوه‌ی زیست آغاز شده، به سایر قلمروها از جمله شهر و شهرسازی و فضاهای شهری تسری یافته است» (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۸). حمام‌های ایرانی - به‌عنوان یکی از ارکان شهرهای تاریخی - نیز از گزند این آسیب در امان نمانده و در ابعاد مختلفی دچار فرسایش گردیده است. ابعاد فرسودگی درخصوص حمام‌های ایرانی به‌ویژه از منظر فرسودگی کارکردی به‌دلیل گسترش حمام‌های خصوصی و تغییرات دیگر سبک زندگی، بیشتر از سایر بافت‌های شهری بوده است.

گرما به‌های ایرانی که ریشه در فرهنگ و باورهای دوران باستان داشت، با ورود اسلام به ایران اهمیت مضاعفی یافت. حمام که «با جان ملیت زنده بود، رنگ مذهب نیز گرفت» و به‌مرور به‌واسطه کارکردها و نقش‌های غیرقابل جایگزین خود، از چنان منزلت و آوازه‌ای برخوردار گردید که به این اعتبار می‌توان آن‌ها را در زمره‌ی مهم‌ترین «نهادهای شهری» (لطفی و مسجدی، ۱۳۹۲) به‌شمار آورد. این در حالی است که حمام‌های سنتی ایرانی در وضعیت نامساعدی به‌سر می‌برند؛ در بسیاری از موارد اگر متروکه و مخروبه نشده باشند، تغییر کاربری به موزه، رستوران، و یا قهوه‌خانه داده و متأسفانه اثری از کارکردها و نقش‌های پیشین - حتی متناسب با شرایط امروز- در آن‌ها دیده نمی‌شود.

در این میان رویکرد مرمت شهری (مشمتمل بر سه شکل نوسازی، باززنده‌سازی و بازسازی) در پاسخ به وضعیت توصیف شده، به‌منظور بازگرداندن شرایط مساعد زندگی به بافت‌ها و بناهای تاریخی و برآوردن نیازمندی‌های ساکنان‌شان مطرح گردیده است (زیاری و رستمی، ۱۳۹۰). از همین‌روی، طراحی و اجرای مداخلات معطوف به احیا و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی و به‌طور خاص حمام‌های سنتی ایرانی، مستلزم توجه به ظرافت‌های کم‌نظیر و به کارگرفتن دیدگاه همه‌جانبه و بلندمدت است تا از این رهگذر بتوان حیات از دست‌رفته‌ی آن‌ها را به‌گونه‌ای هم‌خوان با زمان حال، به آن‌ها بازگرداند. از این نظر دستیابی به اهداف پیش‌گفته در گرو شناخت همه‌جانبه‌ی عواملی است که بر فرآیند احیا بیشترین تأثیر را دارند. با عنایت به ویژگی‌های حمام محتشم کاشان، به‌عنوان محدوده‌ی مورد مطالعه، دیدگاه باززنده‌سازی - به معنای برنامه‌ها و اقداماتی که در راستای معاصرسازی بناها و بافت‌های تاریخی و فراهم کردن امکان بازدهی بهینه از آن‌ها انجام می‌گیرد (حبیبی، پوراحمد و چگینی، ۱۳۹۱) تناسب بیشتری دارد و از این جهت این مقاله با محوریت آن طرح‌ریزی شده است.

شایان ذکر است، بررسی منابع مکتوب و مطالعات صورت گرفته در زمینه‌ی احیا و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی و به‌ویژه حمام‌های ایرانی از نارسایی‌ها و کمبودهای مهمی حکایت دارد. برخی از آن‌ها مرمت و بعضاً احیای منفرد حمام‌های تاریخی را در پیش گرفته‌اند (رسولی‌نسب، ۱۳۹۰). برخی از مطالعات از فقدان جامعیت و غلبه‌ی نگاه صرفاً کالبدی رنج می‌برند (لزر زارع، ۱۳۹۱) و برخی دیگر اساساً رویکرد تاریخی و باستان‌شناسانه را برای مطالعه حمام‌های ایرانی برگزیده‌اند (همچون فخار تهرانی و دیگران، ۱۳۸۶؛ اکبری، لاله و شجاعی اصفهانی، ۱۳۹۱) که هر چند برای فهم درست و احیای این میراث ارزشمند بسیار لازم است، اما مسلماً کافی نیست.

این مقاله می‌کوشد در راستای باززنده‌سازی و احیای حمام‌های تاریخی، نقش خود را از طریق شناسایی، تحلیل و اولویت‌بندی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر این امر ایفا نماید. این مهم از طریق پیمودن گام‌های نمایش داده شده در نمودار (۱) صورت پذیرفته و بر اساس نتایج آن‌ها بخش‌های بعدی مقاله نیز به این ترتیب سامان یافته است: بخش دوم به بررسی حمام‌های سنتی ایرانی و مبانی نظری باززنده‌سازی و تفکیک آن از سایر اشکال مداخلات در این بناها می‌پردازد؛ بخش سوم به معرفی و توصیف مشخصه‌های حمام محتشم کاشان (به‌عنوان محدوده‌ی مورد مطالعه) اختصاص یافته است؛ بخش چهارم روش تحقیق این مقاله را تشریح می‌کند؛ بخش پنجم صرف ارایه‌ی نتایج حاصل از تحقیق خواهد شد؛ و در نهایت، مقاله حاضر، با بحث و جمع‌بندی در قالب بخش ششم به پایان می‌رسد.

مبانی نظری

در راستای رسیدن به فهمی مشترک در زمینه‌ی باززنده‌سازی بناهای تاریخی با ارزش - به‌طور مشخص حمام‌های سنتی - بخش حاضر در تلاش است تا پس از معرفی گرمابه‌های ایرانی، با استناد بر استانداردها و دستورالعمل‌های مستند بین‌المللی و سایر متون مرجع بحث مرمت ابنیه‌ی تاریخی، اشکال مختلف مداخلات را تشریح نموده و در نهایت فهرستی از عوامل کلیدی تأثیرگذار بر امر باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی را ارائه نماید.

• حمام‌های سنتی ایرانی

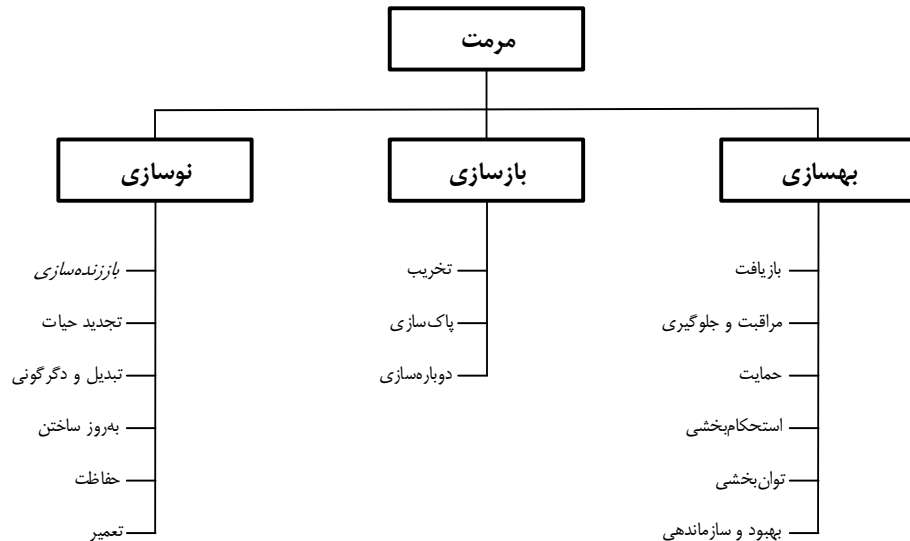
استحمام در ساختمان‌ها و اماکن سرپسته، در مجموع پدیده‌ای جدید است که پیشینه‌ی اشکال اولیه‌ی آن به خاورمیانه و مصر، قبل از دوران یونان باستان بازمی‌گردد. با این وجود به دلیل فقدان منابع مستند و معتبر تاریخی، کهن‌ترین توصیفات موجود از استحمام و حمام‌های قدیمی به دوران یونان باستان ارجاع داده می‌شود. حمام‌های عمومی در طی زمان بر یکدیگر تأثیر گذارده و به نوعی تکامل یافته‌اند. به این ترتیب که حمام‌های یونان باستان بر فرهنگ استحمام در عصر رومیان موثر بوده و بعدها حمام‌های رومی به همراه سنت‌های ایرانی - اسلامی به مدلی برای توسعه‌ی حمام‌های عثمانیان - حمام‌های ترکی - تبدیل شدند (Smolijaninovaite, 2007). در دهه‌های اخیر حمام‌های ترکی در حالی روبه رونق و رواج گذارده‌اند که هم‌نمایان ایرانی آن‌ها با رکود روزافزون مواجهند و اثرات پدیده‌ی فرسایش در ابعاد مختلف کارکردی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و ... به صورت محسوس در آن‌ها نمایان می‌باشد.

مروری بر پیشینه‌ی حمام‌های سنتی ایرانی حاکی از آن است که این بناها بیشتر از ملل متمدن پیش گفته در ساختار کالبدی و کارکردی جوامع‌شان نقش داشته و به نوعی در زمره‌ی نهادهای فرهنگ‌ساز به‌شمار می‌آمده‌اند. طراحی و معماری حمام‌های تاریخی ایران، ویژگی‌های منحصر به فردی دارد که هم در ابتدای شکل‌گیری و هم در حال حاضر به‌عنوان میراث تاریخی و فرهنگی کشور، در نوع خود بی‌همتا بوده است. این بناها در اشکال کهن خود، در ساختار روابط اجتماعی، آیین‌ها و آداب و رسوم محلی، علوم و فنون سنتی پزشکی، فرهنگ و هنر، ادبیات و موسیقی و همچنین مسائل اقتصادی و اشتغال‌زایی افراد از تأثیرات قابل‌توجهی برخوردار بوده‌اند. از منظر کالبدی نیز عوامل متعددی در طراحی بخش‌ها و شکل‌گیری فضاهای گرمابه‌های ایرانی نقش داشته است که از جمله‌ی آن می‌توان به مواردی نظیر تنظیم دمای محیط و رطوبت هوا، مکان‌یابی مناسب در بافت شهری نسبت به راه‌های دسترسی، مسیر آب روان و خروج فاضلاب و اصل محرمیت در احکام اسلامی اشاره نمود. حمام‌های تاریخی ایران به دلیل مراحل مختلف استحمام، دارای فضاهایی با خصوصیات و عملکردهای متفاوت بوده‌اند که سه بخش بنیادی «بینه»، «میان‌در» و «گرم‌خانه» شاکله‌ی هر حمامی را برقرار می‌نموده‌اند. علاوه بر این بخش‌های اصلی، در شرایط متفاوت، متناسب با موقعیت جغرافیایی حمام، فرهنگ و آداب و رسوم اهالی شهر، مالکیت بنا، کاربران، ابعاد و ... فضاهای افزونی نظیر شاه‌نشین، استخر، محل خشک نمودن البسه، محل استراحت کارگران و ... به این مجموعه الحاق می‌شده که تعداد فضاهای داخلی نشان از مرتبه‌ی این اماکن داشته است (شمسی، ۱۳۸۵).

حمام‌های سنتی ایرانی با توصیفات که در بند پیش ذکر شد، مشخصه‌ها و ارزش‌هایی را دربردارند که مداخله در راستای باززنده‌سازی آن‌ها را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. به بیان دیگر این بناها همچون بافت سازنده‌شان در بردارنده‌ی ویژگی‌هایی نظیر ارزش زیبایی‌شناسانه (مهارت، هنرمندی و نبوغ به‌کار رفته در طراحی و ساخت حمام‌های سنتی)، ارزش تنوع (از منظر معماری، کارکردی، و محیطی)، ارزش اقتصادی (گردشگری و رونق تجاری)، ارزش میراثی (هویت‌بخشی، افزایش اعتبار و احساس تعلق به جامعه) و ... هستند که آن‌ها را از بافت‌ها و بناهای فرسوده‌ی فاقد ارزش و نیز بافت‌های معاصر متمایز می‌سازد (زیاری و رستمی، ۱۳۹۰). از این‌رو، به سبب توانایی‌های بالقوه و بالفعل موجود، لزوم اهتمام به باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ایرانی بیش از پیش نمود می‌یابد که محوریت این مقاله را نیز تشکیل می‌دهد.

• باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی

اطلاع از انواع روش‌های مرمتی و انتخاب رویکردی مناسب با در نظر گرفتن نیروهای متخصص و مجرب جهت هر گونه مداخله در حمام‌های سنتی امر مهمی است که علی‌رغم نقش موثرشان توجه چندانی به آن‌ها نمی‌گردد. مراد از مرمت، اقدامی است آگاهانه که در فضای شهری، به‌منظور جلوگیری از فرسایش و با رویکرد معاصر سازی صورت می‌پذیرد. گفتنی است، معاصر سازی خود به فرآیندی اطلاق می‌شود که با حفظ ویژگی‌های اصلی کالبدی و فعالیت، فضای شهری جدیدی را خلق می‌کند (حناچی، ۱۳۹۱). امر مرمت متناسب با موضوع مداخله‌اش می‌تواند نقش‌های متفاوتی داشته باشد به این مفهوم که مداخلات نوسازی، مفهومی متباین از روش‌های بهسازی و بازسازی داشته و نمی‌تواند جایگزینی برای هیچ‌کدام باشد. فرآیند نوسازی در واقع سبب جان دوباره بخشیدن به همهی بخش‌های از بین‌رفته شده و اغلب در ارتباط با بافت‌های تاریخی ارزشمند پیشنهاد می‌شود و علاوه بر ایجاد تغییرات در ساختار، جلوه‌ای نو به اثر می‌بخشد. در حالی که بهسازی مجموعه‌ی اقداماتی است که در کوتاه‌مدت به‌منظور بهبود فرسایش کالبدی صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، بازسازی به معنای از نوساختن و ایجاد حیات جدید در کالبد و در فعالیت بافت و بنای تاریخی می‌باشد (حبیبی، پوراحمد و چگینی، ۱۳۹۱). هر یک از موارد پیش‌گفته، خود دارای زیرشاخه‌هایی هستند که در نمودار زیر نمایش داده شده است.

نمودار ۲: بخش‌ها و زیربخش‌های تشکیل‌دهنده بحث مرمت (حبیبی و پوراحمد، چگینی، ۱۳۹۱؛ حناچی، ۱۳۹۱)

چنانچه در نمودار فوق نیز قابل مشاهده می‌باشد، باززنده‌سازی - که رهیافت انتخابی این پژوهش را تشکیل می‌دهد - در ذیل رویکرد نوسازی تعریف می‌گردد. از آن‌جا که وضعیت موجود محدوده‌ی مورد مطالعه (حمام محتشم کاشان) همخوانی بیش‌تری با مداخلات مرتبط با باززنده‌سازی و دیگر شاخه‌های رویکرد نوسازی دارد، در جدول ۱ به استناد

منشورها، ضوابط و استانداردهای معتبر و مدون بین‌المللی، زیرشاخه‌های نوسازی از آن‌رو که در بهبود روند مطالعات و کسب شناختی جامع‌تر از هدف این پژوهش مؤثر واقع می‌گردد، معرفی شده است. شایان ذکر است، با وجود تعدد حمام‌های سنتی و سایر میراث تاریخی به‌جای مانده از پیشینیان، هیچ راهنما یا مقررات مکتوبی برای هر گونه مداخله در ابنیه و بافت‌های کهن در کشور وجود ندارد و از این‌رو، در جدول زیر هیچ نشانی از منابع داخلی دیده نمی‌شود.

جدول ۱: تعاریف زیرشاخه‌های نوسازی به نقل از مراجع بین‌المللی

ردیف	مؤلفه‌ها	مفهوم	مراجع
۱	باززنده‌سازی	خلق مجدد ارزش‌های زیبایی‌شناسی و هویتی میراث تاریخی، بر پایه‌ی احترام و توجه به مصالح اصیل و اسناد معتبر.	برگرفته از منشور ونیز - ضابطه ۹ و منشور بورا (استرالیا) - ضابطه ۲۰ و ضوابط کانادا بند ۱۳
۲	تجدید حیات	بازگشت حیات مجدد به بنا یا بافت شهری تاریخی با کم‌ترین تأثیر بر اهمیت فرهنگی و ساختار اصلی آن	منبعث از منشور بورا (استرالیا) - ضابطه ۲۲، بند ۲ و ضوابط کانادا بند ۹
۳	تبدیل و دگرگونی	نظارت بر تمامی فعالیت‌های جدید، الحاقات یا سایر تغییرات اعمال شده در محل، به منظور جلوگیری از هرگونه تغییر و آسیب در زمینه‌ی هویت، ساختار و حیات بنا	برآمده از منشور ونیز - ضابطه ۵ و منشور بورا (استرالیا) - ضابطه ۲۲، بند ۱ و ضوابط کانادا بند ۲
۴	به‌روز ساختن	صیانت و تأکید بر تعادل‌های فضایی، زیست محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در جهت انطباق میان فضای کهن و شرایط امروز به منظور حفظ ساکنان اصیل و جذب گردشگران	برگرفته از منشور ونیز - ضابطه ۱۰ و بیانیه والتا - بند e و ضوابط کانادا بند ۱۱
۵	حفاظت	مجموعه‌ی اقدامات در جهت مواجهه با فرسایش طبیعی و انسانی در عناصر محسوس و نامحسوس به‌منظور حفظ هویت مکان، بدون اختلال در تکامل آن	منبعث از بیانیه والتا - بند k و منشور بورا (استرالیا) بند ۲
۶	تعمیر	تمامی مداخلات جهت حفاظت دائمی و مراقبت از ویژگی‌های معماری و اشیاء کشف شده به‌منظور تسهیل درک آثار تاریخی و نمایان شدن آن بدون تحریف در معنا	مستخرج از منشور ونیز - ضابطه ۱۵ و ضوابط کانادا بند ۶

• فهرست عوامل کلیدی تاثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های سنتی

چنانچه بیان گردید، بافت کهن شهری ایران در طی فرآیند زمانی نسبتاً طولانی شکل گرفته که به‌دلیل تحمیل تغییرات سریع از یک‌سو، و متوقف شدن پویایی جریان تکاملی شهری از سوی دیگر، در وضعیت کنونی به‌لحاظ ساختاری و عملکردی با چالش‌ها و کمبودهایی دست به‌گریبان است. البته این بافت‌ها در عین حال که وجوه مشترکی با یکدیگر دارند، به‌سبب ویژگی‌های متنوع منطقه‌ای و ماهیتی در تقسیم‌بندی‌های متفاوتی جای می‌گیرند. به این مفهوم که «محل‌ها و بافت‌های یک شهر از امکانات و عوامل رشد مساوی در طول زمان برخوردار نبوده و نیستند. هر چند موقعیت خاص این مناطق در گذشته، اعتقادات، باورها و سنت‌های مربوط به امنیت و به‌خصوص شیوه‌ی زیست و معیشت باعث شکل‌گیری چنین بافت‌هایی در شهرها گردیده است، ولی امروزه با تغییر کارکردها و نگرش‌ها لزوم

رسیدگی به این بافت‌ها و سامان‌دهی آن احساس می‌گردد» (حیبی، پوراحمد و چگینی، ۱۳۹۱: ۱۵). از آن‌جا که بخش قابل‌توجهی از دشواری‌هایی که بافت‌ها و بناهای تاریخی فرسوده‌ی شهری با آن مواجهند، دارای ریشه‌های مشابهی هستند، فهرست عوامل تأثیرگذار بر فرایند طرح‌ریزی و مرمت آن‌ها نیز در موارد بی‌شماری مشابه یکدیگر می‌باشد. حمام‌های سنتی نیز رابطه‌ی جزء به کل با بافت‌ها و بناهای تاریخی به‌طور عام داشته و از این‌رو، به صورت طبیعی بخش عمده‌ای از لیست مؤلفه‌های کلیدی آن‌ها با سایر بناها و بافت‌های تاریخی دیگر مشابهت دارد. در کنار این مؤلفه‌های عمومی، به‌دلیل آن‌که شناسایی عوامل مؤثر بر بازنده‌سازی حمام‌های سنتی از جامعیت کافی برخوردار باشد، بررسی حمام سنتی محتشم کاشان به‌عنوان موردکاوی در دستور کار قرار گرفته تا مؤلفه‌های اختصاصی حمام‌های سنتی ایرانی نیز شناسایی شوند.

به این منظور در ادامه با رجوع به پژوهشی که در قالب پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد طراحی شهری تحت‌عنوان «احیای مرکز محلات تاریخی با تأکید بر نقش حمام‌های ایرانی - مورد کاوی مرکز محله‌ی محتشم کاشان» توسط نگارندگان انجام شده و مقاله‌ی حاضر از جمله‌ی نتایج آن می‌باشد، فهرستی از عوامل کلیدی شناسایی شده است. در این پژوهش به تفصیل در خصوص ویژگی‌های ساختاری، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، و علل فرسایش طبیعی و انسانی حمام‌های سنتی ایرانی پرداخته شده، که در جدول شماره‌ی ۲ با نگرشی همه‌جانبه خلاصه گردیده است.

جدول ۲: فهرست عوامل کلیدی تأثیرگذار بر بازنده‌سازی حمام‌های ایرانی

نماد اختصاری	عوامل بنیادین ^۱ (CF)	نماد اختصاری	مؤلفه‌ها ^۲ (E)
CF1	آگاهی‌بخشی به متولیان و در اولویت قرار دادن امر احیای حمام‌های تاریخی در میان سیاست‌گذاران	E1	افزایش حساسیت پدیده‌ی فرسودگی و آثار مخرب احتمالی جبران‌ناپذیر بر حمام‌های تاریخی
		E2	تغییر دیدگاه مسئولان به سمت نگاه فرایندی و بلندمدت به امر بازنده‌سازی حمام‌های ایرانی
		E3	القای نقش موثر وجود مدیریت یکپارچه شهری در زمینه‌ی بازنده‌سازی در میان مسئولان
		E4	توجه دادن به اهمیت نگاه فرایندی و بلندمدت به امر بازنده‌سازی
CF2	رفع خلأهای قانونی و تدوین ضوابط اجرایی در زمینه‌ی بازنده‌سازی حمام‌های سنتی	E5	ضرورت وجود مجموعه قوانین مدون مرتبط
		E6	الزام اجرایی بودن قوانین و ضوابط در زمینه‌ی احیای حمام‌های سنتی
CF3	تأکید بر اصل مشارکت گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفع‌زد در امر طراحی و اجرای مداخلات در حمام‌های تاریخی	E7	جایگاه موثر رویکرد مردم-محوری (بکارگیری پتانسیل‌های بومی انسانی، اجتماعی و فرهنگی)
		E8	نقش نهادهای آموزشی و ترویجی در آگاهی‌بخشی عمومی پیرامون حمام‌های سنتی ایرانی
		E9	اهمیت بهره‌مندی از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در خصوص جایگاه فرهنگی، تاریخی و اجتماعی حمام‌های ایرانی
CF4	اهمیت ایجاد فضاهای نو در فرایند بازنده‌سازی با حفظ کارکردها و فضاهای کالبدی سابق (معاصرسازی)	E10	نقش تقویت حس مکان و حفظ هویت شهری حمام‌های تاریخی در طی فرایند بازنده‌سازی
		E11	نیاز به فراهم ساختن امکانات و ملزومات زندگی مدرن شهری در عین حفظ اصالت‌های فرهنگی و تاریخی در روند احیای حمام‌های تاریخی
		E12	الزام به در نظر گرفتن هر گونه تغییرات احتمالی آینده‌ی سبک زندگی ساکنان بافت تاریخی پیرامون حمام‌های تاریخی
		E13	توجه به تجارب موفق ملی و فراملی ضمن پرهیز از هر گونه تقلید ناآگاهانه

1. Critical factors

2. Elements

نماد اختصاری	عوامل بنیادین ^۱ (CF)	نماد اختصاری	مولفه‌ها ^۲ (E)
E14	تلاش در جهت پیوستگی و هماهنگی حمام‌های تاریخی باززنده‌سازی شده با سبک زندگی ساکنان پیرامونی	CF5	امکان‌ناپذیر بودن باززنده‌سازی حمام‌های سنتی بدون در نظر گرفتن الگوها و روش‌های معماری بوم‌آورد
E15			منزلت ابعاد زیبایی‌شناسانه حمام‌ها در هر گونه مداخلات معطوف به احیا
E16			الزام به برقراری اصل تنوع و یکپارچگی در فرآیند باززنده‌سازی
E17	مدنظر قرار دادن استانداردها و اصول مرمتی علمی مدون در روند باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی	CF6	اهمیت شناخت ریشه‌های عوامل طبیعی و انسانی موثر بر فرسایش حمام‌های تاریخی
E18			ضرورت استفاده از متون مرمتی به‌روز در جهت استحکام‌بخشی حمام‌های تاریخی
E19			توجه به نقش اولویت‌بندی مراحل مداخله در احیای حمام‌های تاریخی
E20			اهمیت قابل‌شناسایی بودن لایه‌های زمانی در فرآیند مداخلات معطوف به باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی از طریق طراحی انعطاف‌پذیر و قابل بازگشت
E21			حساسیت سپردن باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی به افراد و گروه‌های متخصص و مجرب
E22	لحاظ نمودن امنیت اجتماعی در برنامه‌ریزی باززنده‌سازی حمام‌های سنتی	CF6	الزام به استفاده از حمام‌های تاریخی متروکه در جهت جلوگیری از ایجاد محل‌های خطرآفرین
E23			توجه به پتانسیل‌های ایجاد اشتغال در میان ساکنان به واسطه‌ی احیای حمام‌های تاریخی
E24	توسعه‌ی صنعت گردشگری در راستای بهبود کیفیت حمام‌های تاریخی	CF7	ضرورت تقویت زیرساخت‌های شهری در راستای جلب افزون‌تر گردشگران ملی و فراملی در محدوده‌های پیرامونی حمام‌های تاریخی
E25			نگاه به حمام‌های ارزشمند تاریخی به عنوان فرصت رونق و توسعه‌ی شهری به‌واسطه‌ی حضور گردشگران
E26	تخصیص منابع مالی مستمر و مشخص به امر باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی	CF8	اهمیت سودآور کردن سرمایه‌گذاری در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی
E27			ضرورت آشنایی سرمایه‌گذاران با ارزش‌های حمام‌های تاریخی و مقتضیات باززنده‌سازی آن‌ها

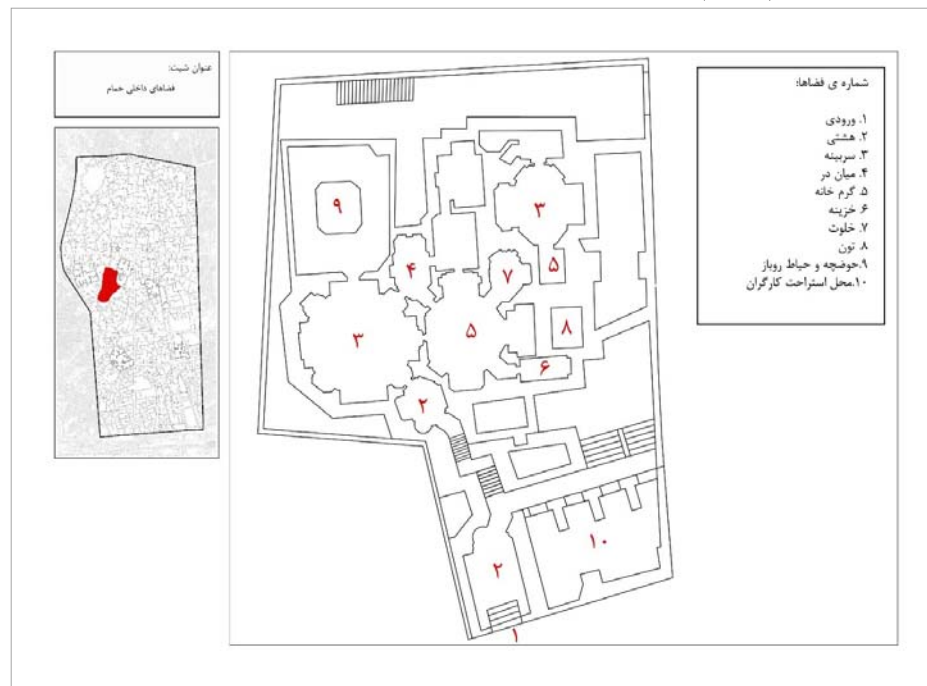
چنانچه بیان گردید، جدول فوق به ارائه‌ی فهرست عوامل کلیدی اثرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی و مولفه‌های متناظر با آن‌ها اختصاص یافته است. در راستای عمق بخشیدن به دیدگاه رایج در خصوص باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی و امکان تطبیق عوامل مذکور، حمام محتشم کاشان به‌طور مشخص در بخش پیش‌رو مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

معرفی محدوده‌ی مورد مطالعه (حمام محتشم کاشان)

علاوه بر آنچه در بخش مبانی نظری در خصوص حمام‌های ایرانی گفته شد، در این بخش به‌منظور افزایش دامنه‌ی آگاهی‌ها پیرامون گرمابه‌های تاریخی و چگونگی فرآیند باززنده‌سازی آن‌ها، حمام محتشم کاشان، به‌عنوان موردکاوی تحت مطالعه قرار می‌گیرد.

در مبحث مبانی نظری به پیشینه و شاخصه‌های حمام‌های سنتی ایرانی اشاره گردید. حمام محتشم نیز از اصول گفته شده مستثنی نبوده و از الگوی ساخت سایر حمام‌ها پیروی نموده است. به این ترتیب که علاوه بر بخش‌های ذکر شده در بخش پیش‌گفته، فضاهایی نظیر خلوت‌خانه، محل استراحت کارگران و حوضچه‌ای روباز را در خود جای داده است. از آن‌جا که تعدد فضاهای داخلی حمام نشان از جایگاه آن در نزد ساکنان دارد، لذا این بخش‌ها بر مرتبه‌ی

این بنا افزوده و می‌تواند گواهی باشد بر نقش حمام محتشم در ساختار اجتماعی و فرهنگی کاشان قدیم. بخش‌بندی فضاهای داخلی حمام محتشم در تصویر زیر نمایش داده شده است.

تصویر ۱: تقسیم‌بندی فضاهای داخلی حمام محتشم کاشان

• پیشینه

حمام تاریخی محتشم، به‌عنوان میراثی از گرمابه‌های سنتی ایران در زمان قاجار، در محله‌ی محتشم واقع شده که به‌عنوان یکی از کهن‌ترین محله‌های بافت تاریخی شهر کاشان محسوب می‌شود (اسناد و مدارک اداره میراث فرهنگی کاشان). از پیشینه‌ی محله محتشم، اطلاعات و مدارک مکتوبی در دست نیست و تنها می‌توان به اظهارات بزرگان محل که سینه‌به‌سینه به آن‌ها منتقل شده است، اتکا نمود. اما محققان تصور می‌کنند که پس از دو زلزله‌ی سهمگین کاشان، این محله امکان دارد تخریب و به‌طور مجدد ساخته شده باشد. آن‌ها همچنین احتمال می‌دهند تخریب حمام، آب‌انبار و مسجد به‌گونه‌ای نبوده که به ویرانی کامل این بناها منجر شده باشد و بافت فعلی از نوسازی مخروبه‌های حاصل از زمین لرزه احداث گردیده است (اسناد و مطالعات شهرداری منطقه یک کاشان). اما آنچه که در حال حاضر مشهود می‌باشد و در تصویر شماره ۲ نیز قابل رؤیت است، وضعیت نابه‌سامان حمام محتشم بوده که آثار کهنگی در تاروپود آن رخنه کرده است. این حمام در سال‌های اخیر، توسط شخصی حقیقی در جهت باززنده‌سازی خریداری شده و با این وجود در حال حاضر، با سازه‌ای مستهلک به صورت متروکه رها گردیده و فرسودگی هر لحظه بیش‌ازپیش آن را فرامی‌گیرد.

تصویر ۲: وضع موجود فضاهای داخلی و خارجی حمام محتشم کاشان

• موقعیت مکانی حمام محتشم در محدوده‌ی بافت تاریخی کاشان

این حمام در ضلع غربی مرکز محله‌ی محتشم، حد فاصل آشپزخانه‌ی محله و زمینی متروکه واقع شده است. محله‌ی مذکور از شمال به محله‌ی بازار، از سمت غرب به محله‌ی درب اصفهان و سلطان میراحمد و از سمت شرق به محله‌ی پشت مشهد پایین محدود شده است (مهندسین مشاور باغ و اندیشه، ۱۳۹۳). هم‌چنین ضلع جنوب محله‌ی محتشم با یکی از لبه‌های جداکننده ساختار کل بافت تاریخی مشخص می‌گردد. این محله عمده‌ی مولفه‌های سازنده مرکز محله‌های قدیمی نظیر حمام، بازارچه، آب‌انبار، مسجد، مقبره و اراضی مسکونی را شامل می‌شود که موقعیت هریک به صورت شماتیک و با حجم‌های رنگی در نمای سه‌بعدی زیر قابل مشاهده می‌باشد. در تصویر شماره ۳، حمام محتشم با رنگ آبی به‌عنوان محدوده‌ی مورد مطالعه نشان داده شده است.

تصویر ۳: نمای سه‌بعدی از موقعیت قرارگیری حمام محتشم در مرکز محله‌ی محتشم

حمام محتشم با وجود قدمت تاریخی و جایگاه بی‌بدیلش، تا حد زیادی از شرایط نامناسب و آشفته در فشار است و به‌سختی می‌توان حداقل استانداردهای زندگی شهری را درون آن جست. به این معنا که، وجود نمای بصری نامناسب و معشوش، بکارگیری مصالح کم دوام و فرسوده، عدم معنادار بودن خط آسمان در محدوده‌ی مرکز محله، افسردگی و عدم پویایی، وجود فضاهای متروکه رها شده در داخل آن، عدم کف‌سازی مناسب و ... از اولین و تأثیرگذارترین صحنه‌های مواجهه در بدو ورود به این مکان می‌باشد.

در بندهای پیشین، نکاتی درخصوص وضعیت موجود و گذشته‌ی حمام محتشم کاشان اشاره شد که این امر می‌تواند درکی ژرف‌تر از اهداف و چگونگی باززنده‌سازی این بناها حاصل گرداند. این حمام به‌واسطه‌ی قدمت و ارزش‌های معماری که ذکر آن رفت از اهمیت بسیار بالایی در محدوده‌ی بافت تاریخی و به‌طور ویژه مرکز محله‌ی محتشم کاشان برخوردار است. با این وجود به‌سبب عدم معرفی و انتقال ارزش‌ها و مشخصه‌ها به نسل جدید، این بنا با تمامی منزلت و اعتبارش، در میان عده‌ای از اهالی جوان بافت تاریخی کاشان نیز به تمامی شناخته شده نیست و از سوی دیگر، آثار فرسودگی چهره‌ی آن را هر روز مخدوش‌تر می‌نماید. با این وجود انتظار می‌رود که به واسطه‌ی آگاهی مالک جدید، حمام محتشم باززنده‌سازی شده و رونق از دست‌رفته را بازیابد. امید است که مقاله‌ی حاضر گامی هر چند کوچک در این راستا بردارد. بخش پیش‌رو به روش تحقیق این مقاله اختصاص یافته است.

روش تحقیق

این مقاله که با رویکرد پیمایشی-توصیفی و با ترکیبی از روش‌های کمی (تحلیل‌های آماری) و کیفی (موردکاوی) طرح‌ریزی شده از طریق پیمودن گام‌هایی این چنین انجام گرفته است: ابتدا از طریق مطالعات کتاب‌خانه‌ای و مصاحبه با خبرگان فهرستی از عوامل مؤثر بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی شناسایی شدند. سپس از طریق نتایج حاصل از موردکاوی حمام محتشم کاشان، لیست این عوامل تکمیل گردید (جدول ۲). در گام بعد لیست نهایی به منظور رتبه‌بندی به قضاوت خبرگان گذارده شده، داده‌های حاصل شده به وسیله‌ی نرم‌افزار SPSS تحلیل گردیده و نتایج آن گزارش شده و در ادامه مؤلفه‌های روش‌شناسی تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

• جامعه و نمونه‌ی آماری

متناسب با مسئله‌ی تحقیق، جامعه‌ی آماری پیمایش شده را دو دسته‌ی کلی تشکیل می‌دهند که با روش نمونه‌گیری ساده‌ی تصادفی و ابزار پرسش‌نامه مورد پیمایش قرار گرفته‌اند. دسته‌ی نخست اعضای هیئت علمی گروه‌های مرمت، معماری و شهرسازی (طراحی شهری و برنامه‌ریزی شهری) دانشگاه‌های سراسری و آزاد بوده و هم‌چنین شرکت‌های معماری و مهندسی مشاور گرید یک (از هر شرکت یک نماینده) دسته‌ی دوم را تشکیل می‌دهند. برای تخمین حجم جامعه و به‌دست آوردن اطلاعات تماس پاسخ‌دهندگان دسته‌ی نخست، سایت دانشگاه‌های مربوطه و برای دسته‌ی دوم وب‌سایت انجمن صنفی مهندسی مشاور و معمار مورد استناد قرار گرفته است. جدول زیر حجم جامعه و اندازه‌ی نمونه را نشان می‌دهد. شایان ذکر است محدوده‌ی جغرافیایی پیمایش به دلیل تمرکز عمده‌ی شرکت‌های تخصصی و مراکز آموزش عالی، شهر تهران انتخاب شده است.

جدول ۳: اندازه نمونه و جامعه آماری

اندازه‌ی نمونه (با استفاده از جدول مورگان)	حجم جامعه
۱۲۷	۲۰۰ نفر / شرکت

• تحلیل‌های آماری

تحلیل‌های آماری انجام شده در قالب این پژوهش، شامل آمار توصیفی اطلاعات عمومی پاسخ‌دهندگان (فریدمن^۱) می‌باشد. آزمون فریدمن یک آزمون ناپارامتری، معادل آنالیز واریانس با اندازه‌های تکراری (درون گروهی) است که به منظور مقایسه‌ی میانگین رتبه‌ها در بین K متغیر (گروه) استفاده می‌شود. در این مقاله از این آزمون در راستای دستیابی به میانگین رتبه‌های مولفه‌های ذیل هر کدام از عامل‌های کلیدی تأثیرگذار و نیز میانگین رتبه‌های هر کدام از عامل‌ها، بهره گرفته خواهد شد. ابزار استفاده شده برای تحلیل‌های آمار توصیفی، نرم‌افزار اکسل بوده و تحلیل‌های آمار استنباطی به کمک نرم‌افزار SPSS صورت پذیرفته است.

• روایی و پایایی

از آن‌جا که اندازه‌گیری‌های نامناسب و ناکافی می‌تواند هر پژوهش علمی را بی‌ارزش و ناروا سازد (خاکی، ۱۳۸۲)، در این مقاله متناسب با موضوع و روش تحقیق، از بین روایی‌های مختلف، روایی محتوا مورد سنجش قرار گرفته است. روایی محتوا ایجاد اطمینان می‌کند که همه‌ابعاد و مولفه‌هایی که می‌تواند مفهوم موردنظر ما را انعکاس دهند، به درستی بررسی شده است (دانایی‌فرد، الوانی و آذر، ۱۳۸۳). به این منظور پرسش‌نامه پس از طراحی برای تأیید، در اختیار شماری از اساتید و متخصصان قرار گرفت که در نهایت، پس از بررسی‌ها و تغییرات انجام شده در پرسش‌نامه، روایی محتوای آن تأیید شد. برای محاسبه پایایی ابزار اندازه‌گیری (پرسش‌نامه) - که به یکسان بودن نتایج حاصل از ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان می‌پردازد - نیز از روش آلفای کرونباخ استفاده شده که توسط نرم‌افزار SPSS محاسبه می‌گردد. مقدار این شاخص در این مقاله ۰.۸۵۶ می‌باشد که با توجه به بالاتر بودن از مقدار ۰.۷ پایایی ابزار اندازه‌گیری را تأیید می‌کند.

بررسی نتایج حاصل از تحلیل‌های آماری

بر اساس روش تحقیقی که در بخش پیشین تشریح گردید، در این بخش نتایج حاصل از پیمایش خبرگان در خصوص رتبه‌بندی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر بازنده‌سازی حمام‌های ایرانی ارائه گردیده و تحلیل می‌شود.

• توصیف آماری نمونه پیمایش شده

در نتیجه‌ی مطالعات و جستجوهای انجام شده، اندازه‌ی جامعه‌ی آماری تحقیق که در قلمرو مکانی شهر تهران مستقر

هستند، حدود ۲۰۰ نفر برآورد گردید. از بین پیمایش شوندگان ۱۳۵ پرسش‌نامه تکمیل شد که از بین آن‌ها ۱۳۲ عدد قابل قبول بودند. جدول زیر خصوصیات عمومی پاسخ‌دهندگان را بر اساس درصد (گرد شده) بیان کرده است.

جدول ۴: توصیف آماری نمونه‌ی پیمایش شده

رشته تحصیلی	درصد	میزان تحصیلات	درصد	حوزه شغلی	درصد	میزان آشنایی با باززنده‌سازی	درصد	میزان آشنایی با حمام‌های سنتی ایرانی	درصد
فنی و مهندسی	۶۲	دکتری	۷۱	بخش خصوصی	۴۷	بسیار کم	۰	بسیار کم	۰
علوم انسانی	۲۳	کارشناسی ارشد	۲۶	بخش دولتی	۴۵	کم	۲	کم	۱۵
هنر	۱۳	کارشناسی	۳	دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی	۸	تا حدودی آشنا	۴۶	تا حدودی آشنا	۷۸
سایر	۲	سایر	۰	سایر	۰	کاملاً آشنا	۵۲	کاملاً آشنا	۷

چنان‌که در جدول فوق قابل مشاهده است، عمده‌ی پاسخ‌دهندگان از بین رشته‌های فنی و مهندسی بوده‌اند که با توجه به‌زمینه‌ی مورد مطالعه، قابل انتظار است. از سوی دیگر، نزدیک به ۹۷٪ از پیمایش شوندگان دارای رتبه‌ی تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری بوده‌اند که بار علمی قضاوت‌ها را افزایش می‌دهد. علاوه بر این درصد بسیاری بالایی از شرکت‌کنندگان در پیمایش، میزان آشنایی خود را با موضوع حمام‌های ایرانی و امر باززنده‌سازی «تا حدودی آشنا» و «کاملاً آشنا» بیان کرده‌اند که نشان می‌دهد جامعه‌ی آماری تحقیق به درستی شناسایی شده است.

• رتبه‌بندی عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی

برای پاسخ‌دهی به‌مسئله‌ی طرح شده در این مقاله، از آزمون فریدمن به‌منظور تعیین میانگین رتبه‌ی هر کدام از عوامل و مؤلفه‌ها استفاده شده است. جدول ۵، خلاصه‌ی نتایج این آزمون را درخصوص رتبه‌بندی عوامل بنیادین و نیز مؤلفه‌ها نشان می‌دهد. همان‌گونه که در پایین جدول مشخص است، مقدار ضریب معناداری (Asymp. Sig)^۱ آزمون کمتر از ۰.۰۵ بوده و تحلیل‌ها به لحاظ آماری تأیید می‌گردند.

در رتبه‌بندی کلی عوامل، جایگاه نخست به بحث گردشگری اختصاص یافته‌است. دلیل این امر را شاید بتوان تجربه‌ی موفق کشور ترکیه در ایجاد رونق در حمام‌های سنتی خود از طریق توسعه‌ی صنعت گردشگری قلمداد نمود. امنیت به‌عنوان پیش‌شرط برقراری جریان زندگی (به‌عنوان غایت امر باززنده‌سازی) چه در میان ساکنان محلی و چه درخصوص گردشگران غیربومی رتبه‌ی دوم را به‌خود اختصاص داده است. از دیگر روی، تلاش در جهت رفع خلأهای قانونی، از آن جهت که تنظیم‌کننده‌ی فعالیت‌ها و اقدامات مرتبط با هرگونه مداخلات باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی می‌باشد، به‌درستی در رتبه‌ی سوم قرار گرفته است. تخصیص منابع مالی مستمر، تأکید بر اصل مشارکت گروه‌های مختلف ذی‌نفع و ذی‌نفوذ، تلاش در جهت پیوستگی و هماهنگی حمام‌های تاریخی باززنده‌سازی

1. Asymptotic Significance

با زندگی ساکنان، و امر معاصر سازی به ترتیب رتبه‌های چهارم تا هفتم را کسب کرده‌اند. اما برخلاف انتظار، آگاهی بخشی به متولیان و در اولویت قرار دادن امر احیای حمام‌های تاریخی در میان سیاست‌گذاران و همچنین مدنظر قراردادن استانداردها و اصول مرمتی در آخرین رتبه‌ها، به لحاظ اهمیت در بازسازی حمام‌های ایرانی قرار گرفته‌اند. شاید بتوان این مسئله را چنین توجیه نمود که از نظر متخصصان، علی‌رغم اهمیت این عوامل، سایر فاکتورها در حال حاضر نیاز به توجه بیش‌تری دارند.

جدول ۵: رتبه‌بندی عوامل بنیادین و مولفه‌های مؤثر بر بازسازی حمام‌های سنتی ایرانی

رتبه	میانگین رتبه	مولفه‌ها	رتبه ^۲	میانگین رتبه ^۱	عوامل بنیادین
23	16.82	E1	8	7.77	CF1
1	6.54	E2			
14	14.78	E3			
27	22.19	E4			
20	15.80	E5	3	2.79	CF2
18	15.05	E6			
22	16.10	E7	5	4.23	CF3
5	7.85	E8			
2	7.24	E9			
11	14.54	E10	7	7.40	CF4
25	21.72	E11			
8	9.54	E12			
6	8.96	E13			
7	9.13	E14	6	5.32	CF5
21	15.97	E15			
12	14.70	E16			
16	14.88	E17	9	8.52	CF6
3	7.29	E18			
17	15.01	E19			
4	7.42	E20			
26	21.89	E21			
19	15.14	E22	2	2.64	CF7
9	14.00	E23			
10	14.37	E24	1	2.56	CF8
12	14.70	E25			
24	21.49	E26	4	3.75	CF9
15	14.86	E27			
0.000	Asymp. Sig.		0.000	Asymp. Sig.	

در خصوص رتبه‌بندی مؤلفه‌ها، ضرورت دیدگاه کل‌نگر در فرآیند مداخله در حمام‌های سنتی ایرانی جایگاه اول را کسب نموده که می‌تواند نویدبخش چشم‌انداز روشنی باشد از تغییر نگاه متخصصان دانشگاهی و عملیاتی در جهت رویکردی چندبعدی به امر احیای حمام‌های تاریخی. دستیابی مؤلفه‌ی «اهمیت بهره‌مندی از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در خصوص جایگاه فرهنگی، تاریخی و اجتماعی حمام‌های ایرانی» به رتبه‌ی دوم - علی‌رغم میانگین سنی بالای پیمایش‌شوندگان - نکته‌ی مهم دیگری است که در خصوص جدول بالا باید به آن اشاره کرد. در این میان مؤلفه‌ی «افزایش حساسیت پدیده‌ی فرسودگی و آثار مخرب احتمالی جبران‌ناپذیر بر حمام‌های تاریخی» در میان

1. Mean Rank

2. Ranking

مستولان می‌توانست جایگاه بالاتری به لحاظ اهمیت داشته باشد، ولی با این وجود در رتبه‌ی ۲۳ قرار گرفته است. این نکته در خصوص مؤلفه‌ی «تغییر دیدگاه مسئولان به سمت نگاه فرآیندی و بلندمدت به امر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی» نیز صادق است که آخرین رتبه را کسب کرده است.

در ادامه، جدول ۶ نتایج رتبه‌بندی هر یک از مؤلفه‌های عامل‌های بنیادین موثر بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی، به صورت درون‌گروهی^۱ (با سایر مؤلفه‌های عامل مربوطه) نمایش می‌دهد که ضریب معناداری این آزمون‌ها نیز همگی کمتر از ۰.۰۵ شده و از این رو، تحلیل‌ها به لحاظ آماری تأیید شده‌اند.

جدول ۶: رتبه‌بندی مؤلفه‌های هر یک از عوامل بنیادین مؤثر بر باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ایرانی

رتبه	Asymp. Sig.	میانگین رتبه	مؤلفه‌ها	عامل‌های بنیادین
3	0.000	2.76	E1	CF1
1		1.26	E2	
2		2.44	E3	
4		3.53	E4	
2	0.011	1.58	E5	CF2
1		1.42	E6	
3	0.000	2.72	E7	CF3
2		1.70	E8	
1		1.58	E9	
3	0.000	2.62	E10	CF4
4		3.63	E11	
2		1.93	E12	
1		1.82	E13	
1	0.000	1.45	E14	CF5
3		2.40	E15	
2		2.15	E16	
3	0.000	3.33	E17	CF6
1		1.87	E18	
4		3.35	E19	
1		1.87	E20	
5		4.58	E21	
2	0.004	1.58	E22	CF7
1		1.42	E23	
2	0.388	1.52	E24	CF8
1		1.48	E25	
2	0.000	1.80	E26	CF9
1		1.20	E27	

در بین مؤلفه‌های عامل اول، «تغییر دیدگاه مسئولان به سمت نگاه فرآیندی و بلندمدت به امر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی» رتبه‌ی اول را کسب کرده که پیش‌تر نیز به اهمیت آن اشاره شد. رتبه‌ی دوم از آن مدیریت یکپارچه شهری می‌باشد که در دهه‌های اخیر به تناوب - هم از سوی مسئولان و هم از سوی متخصصان - ضرورت آن یادآوری شده است. در خصوص مؤلفه‌های مرتبط با رفع خلأهای قانونی، «الزام اجرایی بودن قوانین و ضوابط در زمینه‌ی احیای حمام‌های سنتی» میانگین رتبه‌ی بالاتری را کسب کرده است که این ضرورت را یادآوری می‌کند که تدوین قوانین و مقررات بدون در نظر گرفتن ملاحظات اجرایی نتیجه‌ای دربر نخواهد داشت. در بین مؤلفه‌های عامل تأکید بر اصل مشارکت گروه‌های ذی‌نفع، همانگونه که در تحلیل‌های جدول ۵ نیز ذکر شد، بهره‌گیری از پتانسیل‌های شبکه‌های

1. Within group

اجتماعی در جایگاه نخست قرار گرفته است. آموزش و آگاهی بخشی عمومی از طریق نهادسازی به‌رتبه‌ی دوم دست‌یافته، چرا که عدم آگاهی و آموزش ندیدن گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفوذ به عدم همکاری می‌انجامد. نکته‌ی قابل تأمل در رتبه‌بندی مؤلفه‌های عامل معاصر سازی، ضمن اهمیت استفاده از تجارب موفق و ناموفق ملی و فراملی، این بوده که بایستی از تقلید ناآگاهانه پرهیز کرده و به تغییرات احتمالی سبک زندگی ساکنان در آینده توجه نمود. در مورد عامل حفظ هماهنگی و پیوستگی حمام‌های باززنده‌سازی شده با سبک زندگی ساکنان، بیشترین اهمیت در خصوص برقراری اصل تنوع و یکپارچگی در نظر گرفته شده است. در زمینه‌ی عامل استانداردها و اصول مرمتی، مؤلفه‌ی مرتبط با طراحی انعطاف‌پذیر در کنار مؤلفه‌ی استحکام‌بخشی بالاترین رتبه را دارند که از توجه متخصصان به حفظ هویت بنا در عین ملاحظات کالبدی حکایت دارد. مؤلفه‌ی اشتغال‌زایی در ارتباط با عامل ایجاد امنیت اجتماعی رتبه‌ی اول را دارد که گویای اهمیت توجه به امنیت اقتصادی ساکنان در راستای ایجاد امنیت اجتماعی است. در مورد عامل توسعه‌ی صنعت گردشگری، رتبه‌ی اول به مؤلفه‌ی اختصاص دارد که در پی نگاه فرصت‌محورانه به حمام‌های ایرانی است تا به‌واسطه‌ی تغییر دیدگاه، زمینه‌ی توسعه‌ی صنعت گردشگری با محوریت حمام‌ها فراهم شود. در نهایت، در خصوص عامل منابع مالی و سرمایه‌گذاری، مؤلفه‌ی توجیه نمودن سرمایه‌گذاران رتبه‌ی نخست را دارد که نشان‌دهنده‌ی توجه متخصصان به مخاطرات سرمایه‌گذاری ناآگاهانه و غیرمستمر است.

بحث و جمع‌بندی

این مقاله با محوریت شناسایی و رتبه‌بندی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی ایرانی طرح‌ریزی شد تا در درجه‌ی نخست به چستی مهم‌ترین عواملی که بایستی در مرحله‌ی طراحی و اجرای مداخلات معطوف به باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی پاسخ دهد و در درجه‌ی دوم دیدگاه خبرگان امر را در مورد اهمیت نسبی آن‌ها دریابد. برای این منظور پس از تهیه‌ی فهرست این عوامل که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه با متخصصان، و مطالعه موردی حمام محتشم کاشان به‌دست آمده، با استفاده از ابزار پرسش‌نامه نظر خبرگان در خصوص رتبه‌بندی آن‌ها مورد پرسش قرار گرفت که نتایج تحلیل آن‌ها در قالب جداولی ارائه گردید.

در خصوص دستاوردهای این مقاله، به‌عنوان جمع‌بندی می‌توان اظهار نمود که خبرگان پیمایش شده در مورد عوامل و مؤلفه‌های مرتبط با تغییر دیدگاه‌ها و نگرش‌ها - هم در سطح عمومی از طریق نهادسازی و استفاده از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی و هم در خصوص آگاهی‌بخشی به مسئولان - وزن نسبتاً بالایی را قائل بوده‌اند؛ توجه به ابعاد اقتصادی و به‌ویژه توسعه‌ی صنعت گردشگری با محوریت حمام‌های ایرانی نکته‌ی قابل تأمل دیگر در مورد دیدگاه‌های متخصصان بوده است؛ علاوه بر این، رتبه‌بندی کلی به‌دست آمده نشان می‌دهد که خبرگان مورد پیمایش، چالش‌های باززنده‌سازی را بیشتر در ابعاد غیرفنی نظیر خلأهای قانونی، امنیت اجتماعی، معماری بوم‌آورد و... می‌دیدند تا نکات مربوط به استانداردها و اصول مرمتی؛ برخی از مؤلفه‌ها که بر اساس منابع علمی انتظار می‌رود تأثیر قابل توجهی بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی داشته باشند، نظیر حساسیت سپردن مداخلات باززنده‌سازی به افراد و گروه‌های متخصص و مجرب، چندان وزنی در دیدگاه کلی خبرگان نداشته‌اند. در خصوص پیشنهاد تحقیقات آینده، می‌توان به مواردی نظیر مطالعه و بررسی پیشینه، فرهنگ و آداب حمام‌های ایرانی، آسیب‌شناسی ریشه‌های

کامیابی و یا ناکامی برنامه‌های باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی و ... اشاره نمود. این تحقیق کوشیده است تا از طریق پرداختن به حمام‌های ایرانی - که تاکنون مغفول و ناشناخته مانده - با استفاده از منابع علمی معتبر و بهره‌گیری از نظرات متخصصان برجسته‌ی داخلی در قالب مصاحبه و پرسش‌نامه، گامی در راستای کمک به احیای این میراث گرانبگر و ارزشمند تاریخی بردارد.

کتابشناسی

۱. اکبری، پیروش؛ لاله، هایده و شجاعی‌اصفهان‌ئی علی (۱۳۹۰)، حمام حاج میرحسن قزوین؛ گرمابه‌ای از اوایل دوره قاجار، مجله مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۳، شماره ۲؛
 ۲. آرشیو اسناد و مطالعات شهرداری منطقه یک (ویژه تاریخی- فرهنگی) استان کاشان؛
 ۳. آرشیو اسناد و مطالعات اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کاشان؛
 ۴. حبیبی، کیومرث؛ پوراحمد، احمد؛ مشکینی، ابوالفضل (۱۳۹۱)، بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری، نشر انتخاب، سال ۱۳۹۱؛
 ۵. حناچی، پیروز (۱۳۹۱)، مرمت شهری در بافت‌های تاریخی ایران، انتشارات دانشگاه تهران؛
 ۶. خاکی، غلامرضا (۱۳۹۳)، روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه نویسی، نشر بازتاب؛
 ۷. دانایی‌فرد، حسن؛ الوانی، مهدی؛ آذر، عادل (۱۳۸۳)، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: صفار، اشراقی؛
 ۸. رسولی‌نسب، کاوه؛ (۱۳۹۰)، طرح مرمت حمام آخوند واقع در بازار ارومیه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان؛
 ۹. زیاری، کرامت‌الله؛ رستمی، قهرمان (۱۳۹۰)، باززنده‌سازی شهری (رویکردی به محله‌های تاریخی)، نشر آراد کتاب؛
 ۱۰. شمسی، وحید (۱۳۸۵)، طرح مرمت و احیای حمام خواجه نصیر و ساماندهی بافت اطراف، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز؛
 ۱۱. طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده کاشان، مهندسین مشاور باغ و اندیشه، ۱۳۹۳؛
 ۱۲. فخار تهرانی، فرهاد؛ طاووسی، محسن؛ انصاری، مجتبی؛ و طبسی، محسن (۱۳۸۶)، بازشناسی ویژگی‌های کالبدی گرمابه‌های ایران در دوره صفوی، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲۹، بهار ۱۳۸۶؛
 ۱۳. لزر زارع، حمیدرضا (۱۳۹۱)، طرح مرمت و باززنده‌سازی حمام سید با تکیه بر ساماندهی محله صوفیان بروجرد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز؛
 ۱۴. لطفی، علیرضا؛ مسجدی، حسین (۱۳۹۰)، فرهنگواره‌ی گرمابه (با رویکرد به حمام‌های اصفهان)، نشر کتاب آبان؛
 ۱۵. نفی‌زاده، محمد (۱۳۹۲) فضاهای شهری و عمومی در شهرهای ایرانی، مجله‌ی کتاب ماه هنر، اسفند ۱۳۹۲؛
16. Smolijaninovaite kristina, (2007), a study on historic humans in Istanbul changing aspects of cultural use and architecture, master thesis, , Istanbul technical university;
17. Snare Audrey, (2012), just add water rethinking the urban bath house for contemporary, senior thesis, Syracuse university;
18. www.icomos.org .